

ՂՈՒԼՕՂԼԻ ԵՐՁՆԿԱՑԻ ԱՇՈՒՂԻ ԺԱՄԱՆԱԿԻ ԽՆԴԻՐԸ ԵՒ ԱՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ

ՎԱՆՕ ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆ

vano.exiazaryan@mail.ru

Հայագիտության մեջ թեև Ղուլօղլի Երզնկացուն նուիրուած առանձին ուսումնասիրութիւն չի եղել, սակայն նրան տարբեր առիթներով անդրադարձել են Ասատուր Մնացականեանը, Յարութիւն Քիրտեանը, Պօղոս Խաչատրեանը, Շուշանիկ Նազարեանը, Շափղ Գրիգորեանը, Խաչիկ Ամիրեանը, Կարէն Մաթեոսեանը՝ եւ այլք:

Մնացականեանը «Կոռնկ» երգի տարբերակների առթիւ գրում է. «Այս ծելը մեզ յիշեցնել է րայիս ԺԵ. դարի մոռացուած բանաստեղծներից մէկի՝ Ղուլ օղլի Երզնկացու թուրքերէն երգը, որը նոյնպէս պանդուխտի երգ է եւ ուղղուած է կոռնկներին: Ահա այդ անտիպ երգի սկզբի րունը.-

Աչէփ նէ՞ րիրաբէն աշըփ կէլէրսնկըս,

Սօրըմ՝ պանդայ դապար վերընկ, թուրնալէ՛ր,

Սէվկիփի եարըմպէն նէ՞ պիլըրսընկըզ

Պանդայ պիր թէսէլլէ վերընկ, թուրնալէ՛ր...

(Զնոագիր թիւ 7709, թերթ 106ա):

Արդեօք ո՞ր երկրից էք անցնելով գալիս,

Հարցնեմ՝ ինձ մի լուր րուէք, կոռնկնե՛ր,

Սիրած եարիս մասին արդեօք ի՞նչ գիպէք,

Ինձ մի սփոփանք րուէք, կոռնկնե՛ր)՝:

Մնացականեանն առանց որեւէ հիմնատրման Ղուլօղլի Երզնկացուն համարում է ԺԵ. դարի բանաստեղծ:

Ղուլօղլի Երզնկացու մասին յիշատակութիւն ունի նաեւ Քիրտեանն իր *Երիզայ կամ Եկեղեաց Գաւառ* գրքի երկրորդ հատորում, որն անտիպ է, եւ որի մասին տեղեկանում ենք Նազարեանի «Կոռնկ» երգը եւ Նրա Պապմութիւնը գրքից: «Նկարները միայն, որ հայերի մէջ, նոյնիսկ XVI դարում, սակաւ են «Ղուլ» եւ «Օղլի» մականուն կրողները: Դրանք անելի շարք են հանդէս գալիս ԺԵ.-ԺԸ. դարերում: Ղուլ-օղլի Երզնկացու «Յարեւելից բերի ետղի» սկսուածքով (1614ի մի գրչագրից յայտնի), բանաստեղծութեան կապակցութեամբ Քիրտեանը գրում է. «Ըստ իս, Ղուլ-օղլի Երզնկացին ապրած է ԺԶ. դարու երկրորդ կէսին եւ իր գրած շարժի րաղը 1584-ին պարահած երկրաշարժի մասին է»: Երզնկացու ժամանակի հարցում Քիրտեանի կարծիքը մեզ անելի հաւանական է թում»³:

Ինչպէս պարզում է Նազարեանի գրքից, Քիրտեանն իրաւացիօրէն հակուած է Ղուլօղլի Երզնկացուն ԺԶ. դարի երկրորդ կէսին ապրած տարասաց համարել:

Խաչատրեանը տարերային աղէտներին նուիրուած ողբերի առթիւ գրում է. «Բնական պարահարներին նուիրուած ողբեր են գրել Ղուլ-օղլի

երզնկացին...»⁴, սակայն Խաչատրեանը նրա ապրած ժամանակին չի անդրադառնում:

Պանդխտութեան երգերին նուիրուած գրքում Մանիկ Մկրտչեանն անդրադառնում է «Կոունկ» երգին, սակայն Ղուլօղլի Երզնկացու մասին չի նշում. «Վիեննայի եւ այլ վայրերի ծեռագրերում «Կոունկը» մի քանի տեղ վերագրուած է Նահապետ Քուչակին եւ ոմն Պետրոսի: Մեր բանասիրութեան մէջ այս տաղի մասին եղել են մի շարք կարծիքներ, ոմանք գտնում են, որ սրա հեղինակը Քուչակն է («Արծազանք», 1893, N 101, «Հայրենիք», Երզարան, 1908, էջ 304), ոմանք էլ կարծում են՝ Մկրտիչ Նաղաշինն է («Արծազանք», 1893, N 18): Սակայն սրանք բոլորը ենթադրութիւններ են. մինչեւ օրս հայ բանասիրութեան մէջ ոչ ոք չի կարողացել գիտական համոզիչ փաստերով ապացուցել «Կոունկի» հեղինակի ով լինելը, այն ցարդ մնում է առեղծուածային եւ անհեղինակ, բայց ոչ երբեք ժողովրդական»⁵:

Հետեւելով Մնացականեանին՝ Գրիգորեանը Ղուլօղլի Երզնկացուն համարել է ԺԵ. դարի աշուղ. «Կը նշանակի՝ ոչ թէ 17, այլ 15-րդ դարն է սկիզբը հայ աշուղական գրականութեան (ուրեմն եւ երգարուեստի), եւ առաջին հայ աշուղն էլ ոչ թէ Նահապետ Քուչակն է, ինչպէս նշել է Մ. Արեղեանը, այլ՝ «Կոունկներ» (ապագայում՝ «Կոունկ») երգի հեղինակ Ղուլօղլի Երզնկացին: Եւ թէ, ցաւօք հազուագիւտ են Ղուլօղլի Երզնկացուց մինչեւ Ն. Քուչակը ընկած ժամանակաշրջանում ապրած այլ աշուղներ (անկարելի է, որ այդպիսիք եղած չլինեն), միեւնոյնն է, սկիզբը ոչ թէ՝ 17, 16, այլ 15-րդ դարն է»⁶:

Գրիգորեանը գրում է, թէ իբր Ղուլօղլու ողբը 1482ի երկրաշարժի մասին է⁷: Ապա աշուղագէտը հակադրուել է Քիւրտեանի առաջադրած ճշգրիտ ժամանակին. «Ղուլօղլի Երզնկացու գրչին պատկանող եւ վերը ակնարկուած տաղը Երզնկայի՝ ոչ թէ 1584, այլ ... 1482 թուականի երկրաշարժի նկարագրութիւնն է, որով եւ նրա հեղինակը դառնում է ոչ թէ 16, այլ ... 15-րդ դարի բանաստեղծ»⁸:

Գրիգորեանը նաեւ փորձում է հիմնատրել իր տեսակէտը. «Բանասէր Յ. Քիւրտեանը չի մանրամասնում, թէ ինչի՞ հիման վրայ է սոյն երգը համարում 1584 թ. երկրաշարժի նկարագրութիւն, եւ բանաստեղծութիւնն ինքն էլ դրա համար ոչ մի հիմք չի տալիս: Բայց ահա գոյութիւն ունի սոյն երգը Երզնկայի նախորդ՝ 1482 թուականի երկրաշարժին վերագրելու մի զօրատր կոտան: Դա 15-րդ դարում ապրած ու ստեղծագործած մի այլ տաղասաց բանաստեղծի՝ Չաքի (Միսկին) երէց Անուշապակու «Ողբ մայրաքաղաքին Երզնկայ, որ շարժ եղել եւ կործանեցաւ» խորագրով տաղն է»⁹:

Ինչպէս պարզուում է Անուշապակու տաղից, այն իսկապէս 1482ի երկրաշարժի մասին է: Սակայն նրանում եղած որոշ հատուածների բառացի համընկնումները չեն կարող համարուել զօրատր փաստ Անուշապակուն եւ Ղուլօղլի Երզնկացուն ժամանակակից համարելու: Աւելին՝ այդ փաստը հակառակն է հիմնատրում, մինչդեռ Գրիգորեանը գրում է. «Կասկածից

վեր է փաստի նոյնությւնը, կասկածից վեր է, ուրեմն, նաեւ նրանց հեղինակների ժամանակակից լինելը»¹⁰:

Գրիգորեանը Ղուօղլի Երզնկացուն համարում է ԺԵ. դարի երգիչ ոչ համոզիչ մի փաստի հիման վրայ, եւ նրա այդ տեսակէտը փորձում է լեզուական տեսանկիւնից հիմնատրել նաեւ Ամիրեանը. « Ղուօղլու Երզնկացու լեզուն, բնագրում, համեմատաբար անվթար պահպանուած լինելու հանգամանքով, իրօք համապատասխանում է 14-15-րդ դարերի անապոլիական-օղուզական թուրքերէնին, որին, որոշ թուրք, ռուս եւ այլազգի լեզուաբաններ «չաղաթայերէն» են անուանում»¹¹: Մենք համոզիչ չենք համարում Ղուօղլի Երզնկացուն ԺԵ. դարի երգիչ համարելու Գրիգորեանի եւ Ամիրեանի փաստարկները, որ առանց ձեռագրական կամ կենսագրական ստոյգ փաստի փորձում են լուծել այսքան սկզբունքային մի խնդիր, որը խոցելի է նաեւ մեթոդաբանական առումով:

Բացի այդ՝ Թուրքալեզու Հայ Աշուղներ գրքում Ղուօղլու մասին մի հակասական տեղեկութիւն է թողել Ամիրեանը՝ չգիտես ինչ հիմքով տարանջատելով Ղուլ Օղլուն եւ Ղուօղլի Երզնկացուն. « ՂՈՒԼ ՕՂԼՈՒ: Կենսագրական բնոյթի որեւէ տեղեկութիւն չունենք: Սփիւռքահայ բանասէր Յ. Քիւրտեանը նրան համարում է հայ, եւ իր սեփական արխիւում 1678-1681 թթ. գրչագրուած մի տաղարանից դուրս գրելով հրատարակել է նրա միակ թուրքերէն տաղը (Յ. Քիւրտեան, «Թրքաբարբառ Հայ Տաղասացներ», Ապրդարերդ Ամսագիր, Նո. 10, Իսթ. 1952, էջ 198): Հինգ քառեակից բաղկացած այդ ղօշման ունի սիրային բովանդակութիւն:

ՂՈՒԼ ՕՂԼՈՒ ԵՐԶՆԿԱՅԻ: Ապրել է 15-րդ դարում: Յօրինել է մի հայերէն դասթան, որտեղ որպէս ականապես նկարագրում է Երզնկայի 1482 թ. երկրաշարժը (տե՛ս Երեւանի Մատենադարան, ձեռագիր, համար 7702, էջ 108թ): Բացի դրանից ստեղծել է մի թուրքերէն ղօշմա՝ նուիրուած «Կոունկ» թոչուններին (տե՛ս Երեւանի Մատենադարան, ձեռագիր, համար 7709, էջ 106ա-106բ): Կենսագրական եւ այլ տուեալներ չունենք»¹²:

Անհասկանալի է մնում, թէ ինչ հիմքով է Ամիրեանը տարանջատել Ղուլ Օղլուն Ղուօղլի Երզնկացուց: Ապա նաեւ Ամիրեանը եշում է 7702 ձեռագրի 108 ք էջը, որտեղ իբր կայ Ղուօղլի Երզնկացու 1482ի երկրաշարժին նուիրուած ողբը, սակայն յիշեալ ձեռագիրը 108 էջ չունի¹³, աւելին՝ 7702 ձեռագրում Ղուօղլուց որեւէ երգ չկայ: Ակնյայտ է, որ այստեղ տպագրական վրիպակ է եղել, քանի որ Ղուօղլու այդ ողբը 7709 ձեռագրի նոյն էջում է:

Աւելին՝ Ամիրեանը եւս նկատում է, որ «աշուղական արուեստն սկսում է 16-րդ դարից, երբ փակաւին իրենց գործունէութիւնը շարունակում էին հայ գուսաններն ու թուրք օզանները: 16-րդ դարն, անշուշտ վերջնական սահմանագիծ չէ՝ աշուղական արուեստի եւ գրականութեան սկզբնատրման համար: Հաւանաբար 15-րդ դարում, տաղասացների, դեռեւս գործող հայ գուսանների եւ թուրք օզանների կողքին եղել են աշուղներ, որոնց ոչ անուններն են յիշում, ոչ երգերը: Դրանց մասին չունենք, կամ ցարդ չունենք,

գրատր աղբիւրներ: Նոյնպէս ոչինչ չգիտենք Ղուլօղլու Երզնկացու աշուղական գործունէութեան վերաբերեալ: Սակայն, որ նրա յօրինած երգը՝ փառաշահական կերպրածքով, լեզուաճական փարբերով եւ մշակած թեմայով փիպիկ աշուղական է, կասկած չի յարուցում»¹⁴:

Այդպիսով, Ամիրեանը եւս հայ աշուղների նահապետ համարում է Ղուլօղլի Երզնկացուն՝ հետեւելով Գրիգորեանի վարկածին եւ նրան համարելով «15-րդ դարեցի»¹⁵:

Մենք անընդունելի ենք համարում Ղուլօղլի Երզնկացուն ԺԵ. դարի հայազգի առաջին աշուղ համարելու վարկածը, թէեւ ընդունում ենք, որ Ղուլօղլի Երզնկացին իսկապէս աշուղ է, սակայն պէտք է պարզել նրա ապրած ճիշտ ժամանակը:

Քուչակի աշուղական երգերի ուսումնասիրութեան առիթով մեզ համար ծագեց մի կարեւոր խնդիր. Գրիգորեանը Ղուլօղլի Երզնկացուն համարում է հայ առաջին աշուղը՝ ապրած ԺԵ. դարում, մինչդեռ ժամանակագրօէն մեզ յայտնի առաջին աշուղը Աբեղեանը համարում է Քուչակին. «Այդ «մեծ պապ» Աշուղ Քուչակը 1637 թ. յիշատակարան գրող կամ գրել փոռող իր թողից չորս սերնդի փարիքով անելի մեծ պիպի լինի, ուրեմն ծնուած պիպի լինի 1637 թուից մօտաւորապէս 120-140 փարի առաջ (իտարքանչիւր սերնդին հաշուելով միջին թուով 30-35 փարի), 15-րդ դարի վերջերում կամ 16-րդի առաջին փասնամեակներում: Եւ որովհետեւ, ինչպէս կը տեսնենք, իր ասելով՝ նա խորին ծերութեան է հասել, նոյնիսկ 100 փարին լրացրել, ուրեմն ապրել է մինչեւ 16-րդ դարի վերջերը»¹⁶:

Պարզելու համար այդ թնճուկը՝ ձեռնարկեցինք նաեւ սոյն ուսումնասիրութիւնը, որի **արդիականութիւնը** Ղուլօղլի Երզնկացի աշուղի ապրած ժամանակի եւ ստեղծագործութեան քննութիւնն է, **նպատակը**՝ Ղուլօղլու ապրած ժամանակի ճշգրտումը եւ ստեղծագործութեան գնահատումը: Առաջադիր **խնդիրն** է հիմնատրել Ղուլօղլի Երզնկացու ԺԶ. դարի աշուղ լինելը եւ հրապարակել նրա գրական ժառանգութիւնը: Յօդուածի գիտական **մեթոդաբանութիւնը** հայագիտութեան մէջ եղած կարծիքների եւ մատենագրական սկզբնաղբիւրներից մեզ հասած տեղեկութիւնների համադրում-վերլուծումն է: Յօդուածի հիմքում մշակութապատմական եւ մեկնաբանական մասնագիտական մեթոդներն են, միաժամանակ կիրառուած են ձեռագրագիտական, բնագրագիտական, աղբիւրագիտական սկզբունքներ: Յօդուածի **գիտական նորոյթը** Ղուլօղլի Երզնկացու ԺԶ. դարում ապրած լինելու հիմնատրումն է, նրա ողբի քննական բնագրի եւ անտիպ ժառանգութեան հրապարակումը:

Ղուլօղլու անունով Մաշտոցի անուան Մատենադարանում (ՄՄ) պահպանուել է ընդամէնը երեք երգ¹⁷, որոնցից մէկը՝ «Աճէփ Նէ Տիարտէն» սկսուածքով կոունկներին նուիրուած թուրքերէն երգը պահպանուել է ՄՄ թիւ 7709 ձեռագրի 106ա-106բ էջերում, որտեղից տպագրել են հատուա-

ծաբար Մնացականեանը¹⁸, ապա՝ Գրիգորեանը¹⁹ եւ ամբողջութեամբ՝ Ամիրեանը²⁰:

Թուրքերէն մի անտիպ երգ էլ պահպանուել է ՄՄ թիւ 9271 ձեռագրում, որն սկզբից թերի է, եւ ձեռագիրն սկսում է հենց այս թուրքերէն երգով, աւարտում է Ղուլօղլու անուան յիշատակմամբ. «Ղուլօղլու այ տէր իշտէ պիզտէ վարլում»²¹:

Ղուլօղլի Երզնկացու անունով մեզ հասել է Երզնկայում տեղի ունեցած երկրաշարժին նուիրուած մի ողբ, որը պահպանուել է ՄՄ թիւ 7707 ձեռագրի 305ա-306բ եւ թիւ 7709 ձեռագրի 107բ-108բ էջերում, որոնցից առաջինի մասին յիշատակել է Խաչատրեանը²², սակայն ողբը չի տպագրել: Այդ ողբի մի տարբերակ տպագրել է Նորայր Եպս. Պօղարեանը Սրբոց Յակոբեանց վանքի թիւ 1426 ձեռագրից (1614 թուական)²³:

Այստեղ ներկայացնում ենք ողբի մեր կազմած քննական բնագիրը, որի շնորհիւ էլ հնարատր է պարզել Ղուլօղլու ապրած ժամանակը:

Այլ ողբ ասացեալ ի մայրաքաղաքն ի Եզնկան, ի վերայ շարժին, ամէն²⁴

*Յարուելից բերի եաղի, իսկի մէկ մի մեղայ չեկան,
Տարի մի երեպ²⁵ ծառին կարկուտ, պտղին արու խէ²⁶ մէ գիէան²⁷:
Տարի մի երեպ երկրով մահ, շապ ոք մտան հողն ու զեպան²⁸,
Տարի մի երեպ փռէ հեղեղ, քչեց տարու շէնքն ամենայն:
Տարի մի երեպ սով ու սասան, իսկի մէկ մի մեղայ չեկան²⁹:
Տարի մի երեպ քույշե³⁰ ծաղիկ, ժողվեց տարու մանտր³¹ տղան:
Տարի մի երեպ գեղնայ շարժումն³², թողին ամէն տուն³³ ու փախան,
Ելան բարձր լեռներ մակար³⁴, թէ անկիցից ի վար չգան:
Մեր տէրն խիստ է բարկացեր³⁵, մեղատրայք³⁶ թող իմանան,
Օր մի կուտայ³⁷ հանց պատուիս, որ փախչելու³⁸ ճար չունենանք³⁹,
Սուրբ Գրիգոր Լուսատրչիւն⁴⁰, դուտն էր եկեր շապ ուխտական⁴¹,
Չարագործն⁴² կայր մէջ նոցա, ուխտն չեղաւ ընդունական⁴³:
Ուխտն արին⁴⁴, ի յեպ դարձան, եկան ի Կապոսին⁴⁵ հասան⁴⁶,
Շապ վարդապետ, եպիսկոպոս, էր թէ մալա⁴⁷ ու յաբեղա⁴⁸,
Գիշերն ի բուն սաղմոս ասին⁴⁹, առաւօտուն ի ժամ մտան,
Դողդեցաւ եկեղեցին, ժողովրդնին⁵⁰ զարհուրեցան:
Պապարագն⁵¹ դեռ ճոթ⁵² չէր եղեր⁵³, որ կարդային Աւետարան⁵⁴,
Պապարագն կէս չէր եղեր, յաբեղանին ի վար թոան,
Հանցգուն թոան ու դուրս ելան, ուրքն գնաց մանր տղան:
Երկու հոգի շուտ մի վազեց⁵⁵, գնաց ելաւ բարձր լեռան,
Ոնց նայեցաւ⁵⁶ ի դաշտն ի վար⁵⁷, աշար-մաշար⁵⁸ էր Երզնկան:
Երկինք գեպինք փռշին բռներ, մութն է կապեր քաղքին⁵⁹ վրան⁶⁰,
Ծօ, խոճանի ինչ կու նայիք, մեր նորաշէն տուն աւիրան⁶¹:
Թամբ ու լկան⁶² չի նայեցան⁶³, ծին ու ջորին մերկիկ⁶⁴ հեծան,
Եկան հանցուն⁶⁵ հասան քաղաք, զէպ ըզուպախ⁶⁶ թագուրական⁶⁷,*

Եկան առին դուռն ի քաղաքին, ի ժուռ կու գան փողնէ փողան⁶⁸,
 Ճանփայ չի կայ⁶⁹, որ անցանին⁷⁰, հանցազուն⁷¹ լցեր կոշտն ու գերան,
 Մահալանին⁷² չեն ի գլխուր, ի ժուռ կուգան փողնէ փողան⁷³:
 Մէկն կու լայ, թէ՛ վա՛յ որդի, մէկ⁷⁴ իմ որդի խիստ սիրական⁷⁵,
 Տղակներըն ներքն հողուն⁷⁶ զէտ գհատու ծագ կու ճուան:
 Երեք օր ի ներքոյ հողին, տեսան, որ ճար իսկի չեղաւ⁷⁷,
 Կասէ՛ մէկ-մէկ հոգին կու տան, կին մի կանչեց թէ՛ սուրբ Նիշան⁷⁸,
 Ամ⁷⁹, դու պահէ գիմ մէկ տղան, Աստուած լսեց նորա ծայնին
 Ու փրկուեցան մարն ու տղան, ի փասնուինզ օրն ի լման,
 Ապայ գտան զան մէկ տղան, լալով վազեց ի շուկանին՝
 Թէ իմ հայրն ու մայրն ամ ինչ եղան⁸⁰:
 Ձայնն գնաց մինչ⁸¹ ի Կամախ, Չիմիշկածակ ու Քուրփիստան,
 Բահ ու փեւտար⁸² առին նոքա, մայի⁸³ համար շուտ⁸⁴ մի եկան:
 Ով որ մեռել եհան հողէն, հոռզ⁸⁵ առին հարիտ դեկան,
 Հանցազուն խորունկ⁸⁶ հոր փորեցին, տասն դրին մէկ գերեզման:
 Տասն հազար հոգի մեռան, հայ ու հոռոմք⁸⁷ ու մուսուլման⁸⁸,
 - Մայրամ⁸⁹ քաղաքն աւիրեցաւ, - ձայնըն գնաց ի Ֆռանկիստան:
 Ծօ, Ղուլօլլի Երզնկացի, քեզի եղեր խել մի գիեան,
 Դու ես եղեր խեղճ եւ գերի, հողն ես դրեր մայրն ու տղան:
 Ասողաց մեղքն է թողած, ճէմիաթ ինսալ⁹⁰ միաբան,
 Քրիստոս իտեանց⁹¹ մեղքն թողու, ով որ ասէ զՀայր մեղան:

Նախ անհրաժեշտ է պարզել, թե՛ Ղուլօլլու՝ երկրաշարժի մասին ողբը
 երզնկայում տեղի ունեցած ո՞ր երկրաշարժի մասին է, քանի որ Երզնկայում
 1045-1784ի ընթացքում 25 երկրաշարժ է տեղի ունեցել: «Այդպիսի ուժգին
 երկրաշարժեր են տեղի ունեցել 1045, 1165, 1236, 1251, 1254, 1268, 1281,
 1458, 1462, 1682, 1784, 1939, 1966 եւ այլ թթ.: Ըստ Կոստանեանցի կազմած
 Հայկական լեռնաշխարհի երկրաշարժերի ժամանակագրութեան, 1268 թ.
 երկրաշարժից զոհուել է 15 հազ. մարդ, 1458 թ.՝ 32 հազ. մարդ, 1482 թ.՝
 30000, 1584 թ.՝ 15000 մարդ են.»⁹²:

Կարապետ Կոստանեանցն իր Շարժի Տարեգրութիւնն Հայոց Մէջ
 գրքում անդրադարձել է Երզնկայի երկրաշարժերին. «1458 թ. Երզնկայում
 շարժ եղաւ. երեսուն երկու հազար մարդ մեռաւ:

1482 թ. Երզնկայում շարժ եղաւ. երեսուն հազար հոգի գետնի տակ
 մնացին:

1543 թ. Ապրիլի 4-ին առաւօտեան սաստիկ շարժ եղաւ եւ շատ աներ
 պատճառեց:

1584 թ. Յունիսի 17-ին շարժ եղաւ Երզնկայում, քաղաքը քանդուեցաւ, եւ
 մեռան տասն ու հինգ հազար մարդ, հինգ հազար մարդ գետնի տակ
 մնացին»⁹³:

Երզնկայի այդ երկրաշարժի մասին յիշատակութիւն ունի նաեւ Գրիգոր Դարանաղցին. «Թժվին ՌԼԲ (1583) շարժ ելաւ յերզնկան եւ փլան շար շինուածք եւ շար մարդ մեռան՝ մեծամեծք եւ փոքունք, որ Լուսատրջի պահոցն բշին էր»⁹⁴:

Իսկ Սամուէլ Անեցու ժամանակագրութեան շարունակողը յստակ նշել է, որ 1584ին երզնկայում տեղի է ունեցել երկրաշարժ, որի մասին ողբ է գրել Ղուլօղլի Երզնկացին. «1584 թ. Յայսմ ամի շարժ եղև յԵզընկայն յունիսի ժէ (17), սուրբ Լուսատրջի երկուշաբթի, Գ (3) ժամն յանկարժ դողումն եղև, քաղաքն առհասարակ բլաւ, ժե՛՛՛՛՛ (15000) այր եւ կին մեռան, ե՛՛՛՛՛ (5000) մարդ այլ ի ներքոյ հողոյն մնաց, զորս կիսամահ հանեցին, ոմանք ապրեցան եւ ոմանք սախաբ եղեն: Եւ կին մի ի ժամ շարժին կոչեաց զՍուրբ Նշանն ի յօգնութիւն եւ յեպ ժԳ (13) աուր հանին զորդի նորա կենդանի ի ներքոյ հողոյն եւ Ղուլօղլի Երզնկացին ողբ ասաց ի վերայ նոցա»⁹⁵:

Սա անհերքելի մի ապացոյց է, որ Ղուլօղլի Երզնկացին ոչ թէ ժե. դարի, այլ հաստատապէս ժՁ. դարի աշուղ է, ինչի մասին գրում է նաեւ Կարէն Մաթետոսեանը. «Ղուլօղլի Երզնկացին համարում է առաջին հայ յայտնի աշուղներից մէկը: Սոյն երկրաշարժի մասին համառօպ պահպանուել է նաեւ Մ 2965 ձեռագրում. «Շարժեցաւ Եզնկան Յունիսի ժէ (17), Գ (3) ժամուն Ս. Լուսատրջի երկուշաբթի փլաւ քաղաքն եւ մեռան ժե՛՛՛՛՛ (15000) արք եւ կանայք: Ե՛՛՛՛՛ (5000) մարդ մնացին ի ներքոյ երկրի, զորս յերկու կիսամահ, ոմանք մեռան եւ կէս՝ խեղեցան»⁹⁶:

Արդ, ինչպէս պարզում է, Անեցու ժամանակագրութեան շարունակողը յստակ նշել է, որ Ղուլօղլի Երզնկացու ողբը նուիրում է 1584ի Երզնկայի երկրաշարժին, ուստի այս փաստը լիովին բաւական է պնդելու, որ Ղուլօղլին ժՁ. դարի երկրորդ կէսին ապրած մարդ է, որով հերքում է Մնացականեանի, Գրիգորեանի եւ Ամիրեանի՝ Ղուլօղլի Երզնկացուն ժԵ. դարի մարդ համարելու վարկածը:

Սակայն յաւելենք, որ Ղուլօղլու մեզ հասած ողբի մի շարք տողեր եւս հնարատրութիւն են տալիս անելի հիմնատրել մեր այս տեսակէտը: Այսպէս՝

Գրիգորեանը, Ամիրեանը ընդունում են, որ Ղուլօղլու ողբը նուիրում է 1482ի Երզնկայի երկրաշարժին, մինչդեռ այդ ժամանակ մահացել է 30,000 մարդ, իսկ Ղուլօղլու ողբում նշում է 10,000 զոհի մասին. «Տասն հազար հոգի մեռան, հայ ու հոռոմք ու մուսուլման»:

Տասը հազար մարդու մեռնելը եւ միաների՝ 5 հազարի հողի տակ կենդանի մնալը եւս արտայայտուել է Ղուլօղլու ողբում.-

Տղակներըն ներքն հողուն զէփ զհաու ծագ կու ճուան:

Ինչպէս պարզում է, Ղուլօղլի Երզնկացին եւս այս երկրաշարժի ժամանակ կորցրել է իր մօրն ու տղային.

Օս, Ղուլօղլի Երզնկացի, քեզի եղեր խել մի զիեան,

Դու ես եղեր խեղճ և գերի, հողն ես դրեր մարն ու փղան:

Դեռեւս Տ. Պալեանը տպագրել է Մսկին երէց Անուշապակեցու 1482ի երգնկայի երկրաշարժի մասին ողբը⁹⁷, որից օգտուելով այն տպագրել է նաեւ Լեւոն Խաչիկեանը⁹⁸: Հետաքրքիր է, որ այս ողբի հետեւեալ տունը տեղ է գտել նաեւ Ղուկոյի երգնկացու ողբում.-

*Կին մի կանչեց, թէ սուրբ Նըշան,
Ըմ դու պահէ զիմ մէկ տղան,
Աստուած լըսեց նորա ծայնին,
Որ փըրկեցան մայրն ու տղան:
Ի տասն ու հինկ օրն ի լման,
Ապա գըտան զայն մէկ տղան,
Լալով կ'երթար դէպ ի շուկան
Թ'իմ հայրն ու մայրն ինչպէս եղան⁹⁹:*

Հաստատենք, որ Ղուկոյլու երգի մէջ պարզապէս կատարուած է մեջբերում Մսկին երէցի ողբից, եւ այդ է պատճառը, որ նա գրում է «կ'ասէ» ու շարունակութեան մէջ ուղղակի մէջբերում է այն.

*Կ'ասէ՛ մէկ-մէկ հոգին կու տան, կին մի կանչեց թէ՛ սուրբ Նիշան,
Ամ, դու պահէ զիմ մէկ տղան, Աստուած լսեց նորա ծայնին
Ու փրկուեցան մարն ու տղան, ի տասնուհինգ օրն ի լման,
Ապայ գտան զան մէկ տղան, լալով վազեց ի շուկանին՝
Թէ իմ հայրն ու մայրն ամ ինչ եղան:*

Իդէպ, այս հատուածը բացակայում է Պօղարեանի տպագրած տարբերակում, որը եւս հաստատում է հատուածի՝ այլ ողբից մեջբերում լինելը:

Անուշապակեցու եւ Ղուկոյլու երկու ողբերի միւս բոլոր մասերն ամբողջովին տարբերում են իրարից: Ուրեմն՝ ԺԵ. դարում գրուած Մսքին երէցի ողբի մէկ տունը մէջբերմամբ թափանցել է Ղուկոյլու ԺԶ. դարում նոյն նիւթով գրուած ողբի մէջ, որը կարծում ենք, շփոթութեան տեղիք չպէտք է տայ: Ընդհակառակը՝ այս փաստը հիմք է ընդունել Գրիգորեանը, պնդելու թէ իբր Ղուկոյի երգնկացին ԺԵ. դարի աշուղ է՝ առանց կարեւորելու «Կ'ասէ» բառը:

Ղուկոյի աշուղից մեզ են հասել նաեւ այլ աշուղական երգեր՝ թուրքերէն մի թերի անտիպ երգ ու թուրքերէն՝ արդէն տպագիր եւ թարգմանուած «Կռունկներ» երգը: Վերջինը Ամիրեանի թարգմանութեամբ անելորդ չենք համարում մէջբերել այստեղ.

*Արդեօք ո՞ր կողմերից չտամ զայլիս էք,
Կանգնէք, մի լուր տուէք ինձի, կռունկներ.
Իմ սիրելի եարի մասին ի՞նչ գիտէք,
Ինձ սփոփանք տուէք, բարի կռունկներ:*

Իմ հոգին է մրմուռ, փեպուրներդ՝ ծուռ,

*Չի ծանծրանում սիրտը սիրահարի,
Յանկանում է գնալ մինչ դէպի Պաղտատ,
Ինձ սփոփանք փուռք, բարի կոունկներ:*

*Ձեր առաջնորդն եթէ ճամբէքից շեղուի,
Գիշարիչ բազէն յարձակուի յանկարծ,
Բաժան-բաժան լինեն երամները ձեր՝
Բաժանումն ի՞նչ է, կը զգաք, կոունկներ:*

*Հոկտեմբեր է, աշուն, չուէք, չուշանաք,
Ճանապարհ չընկնէք այդպէս անժամանակ,
Կը լսեն որսորդները, աղմկալի չկոնչաք,
Ողջ առողջ փեղ հասէք, բարի կոունկներ:*

*Ղուլօղլուն եմ, կեանքս լցուել է հոգով,
Սիրոյ այգում սիրտս սեւացել վշտով,
Մերտիկնի սարերից ուղղութիւն վերցրէք,
Գնացէք, սրբերին հասէք, կոունկներ¹⁰⁰:*

«Կոունկ»ի՝ Ամիրեանի տպագրած տարբերակն ակնյայտ աշուղական տաղաչափութիւն ունի, որը 6+5 հատածով գրուած երգ է, որի առաջին տան 2րդ եւ 4րդ տողերը վերջանում են նոյն բառով, որը կրկնում է բոլոր յաջորդ տների 4րդ տողի վերջում, որին նախորդող բառերը ունենում են ներքին յանգ, իսկ 2րդ տանից սկսած միա բոլոր տների 1ին, 2րդ եւ 3րդ տողերն աւարտում են նոյն յանգով: Ամիրեանն ու Նազարեանն այն անուանել են 6+5 հատածով դրշմայ¹⁰¹:

Վկայակոչելով Նազարեանի «Կոունկ» երգը եւ Նրա Պապմութիւնը գիրքը՝ Գրիգորեանը գրում է. «Մենագրութեան հեղինակը իրաւացիօրէն չի բաժանում Յովի. Երզնկացուն, Մկրտիչ Նաղաշին եւ Նահապետ Քուչակին «Կոունկի» հեղինակ համարելու վերաբերեալ Ք. Քուշարեանի, Ս. Քամալեանի, Հր. Աճառեանի, Կ. Կոստանեանի եւ Վր. Փափագեանի յայտնած կարծիքները եւ գտնում է, որ այն փակափն անյայտ մի հեղինակի սրեղծագործութիւն է եւ ոչ թէ ժողովրդական երգ»¹⁰²:

1893ին Արծազանգ թերթում «Հայրիկն եւ Ներսիսեան Դպրոցի երգեցիկ Խումբը» վերնագրով հրապարակման մէջ յիշատակում է, որ պարոն Ամիրեանը երգում է «Կոունկ» երգը, իսկ Խրիմեան Հայրիկը հարցնում է, թէ արդեօք նա գիտէ, թէ ով է այդ երգի հեղինակը, ապա շարունակում, թէ դրա հեղինակը Նահապետ Քուչակն է, որի մասին վեց ամիս առաջ գրել է Կոստանեանը¹⁰³:

Եւ 1898ին Կոստանեանցը Մկրտիչ Նաղաշ եւ Իր Տաղերը գրքում գրում է, թէ «հեղինակն անծանօթ էր համարում. սակայն ինչպէս 1893 թուի Ար-

ծագանքից (N 101) երեսում է, սրա հեղինակն է Խառակունիս գիտացի Քուչակ (Չիչակ) Նահապետը¹⁰⁴, ում մասին 1892ին արդեն գրել էր Կոստանեանցը *Նոր ժողովածուի Ա. պրակում*¹⁰⁵:

Վկայակոչելով Հրաչեայ Աճառեանի, Աբրահամ Չամիսեանի, Վրթանէս Փափագեանի անունները՝ Նազարեանը գրում է. «Կ. Կոստանեանցի հրապարակութիւնը աանդոյթի ուժ է ստանում, եւ այնուհետեւ շարերն են Քուչակի անուան հետ կապում «Կոունկը»¹⁰⁶:

Սակայն Նազարեանն իրաւամբ «անյայտ, անանուն բանաստեղծի գրական յուշարձան»¹⁰⁷ է համարում «Կոունկը» եւ գրում է, որ «հայ նոր շրջանի բանասիրական գրականութեան մէջ «Կոունկը» վերագրուել է հիմնականում երեք նշանատր փաղեգրուների՝ Յովհաննէս Երզնկացուն, Մկրտիչ Նաղաշին եւ Նահապետ Քուչակին»¹⁰⁸:

Կարելի է կարծել, թէ այդ անյայտ բանաստեղծը Ղուլօղլի Երզնկացին է: Սակայն պետք է հաստատենք, թէ Ղուլօղլի Երզնկացու «Կոունկը» եւ Նազարեանի կազմած «Կոունկի» բնագիրն ունեն էական տարբերութիւններ:

Այդ երկու երգերի համեմատութիւնից պարզում է, որ Ղուլօղլու «Կոունկն» ունի սիրային բովանդակութիւն, իսկ Նազարեանի տպագրածը պանդխտութեան երգ է: Ահա մի տուն այդ երգից.

Աստուա՛ծ, քեզնէ խնդրեմ մուրվէթ ու քերամ,

Ղարիպին սիրտն է խոց, ճիկէրն է վէրամ,

Կերած հացն է լեղի, եւ քորն է հարամ.

Կոո՛ւնկ, մեր աշխարհէն խապրիկ մի չունի՞ս»¹⁰⁹:

Այս երգերի համեմատութեանն անդրադարձել է նաեւ Գրիգորեանը. «Տեքստերը նոյնական չեն, այո՛, բայց մի եկէք տեսնենք, թէ մեր հանրայայտ «Կոունկ»-ում ո՞վ է երգի լիրիկական հերոսը, եւ կոունկը ո՞ր կողմերից է նրան լուր բերում՝ մայր հայրենիքի՞ց, թէ՛ օտար վայրերից: Այնպէս էլ չի հասկացում նաեւ, թէ որտե՞ղ է ինքը՝ ղարիբը, որին լուր է բերելու կոունկը, եւ նաեւ դէպի ու՞ր է թռչում կոունկը՝ հայրենիքից օտար աշխարհ, թէ՛ օտար աշխարհից հայրենիք: Թաւմ է, այնուամենայնիւ, թէ մայր հայրենիքից դէպի օտար աշխարհ թռչող կոունկին է դիմում ղարիբը: Եթէ այդպէս է՝ ինչպէ՞ս հասկանալ այս փողը՝

Ի պաղդափու կու գաս, կ'երթաս ի սէրապ:

Պաղդափուն ո՞ւր, մայր հայրենիքն ո՞ւր:

Կիլիկիայի հայոց պատմութեան շրջանում չի՞ ստեղծուել արդեօք այս երգն, ուրեմն: Սրանք հարցեր են, որոնց կողքով չի կարելի լուրջաբանաբար անցնել»¹¹⁰:

Նկատենք, որ Նազարեանի կազմած բնագրում բոլոր տներն աւարտում են «Կոո՛ւնկ, մեր աշխարհէն խապրիկ մի չունի՞ս» տողով, որով ակնյայտ է դառնում, թէ երգն աստում է պանդուխտի կողմից: Միայն երգի վերջին տողում «Կոո՛ւնկ, մեր աշխարհէն գնա՛, հեռացի՛ր» տողն է մտորելու

տեղիք տալիս, որը սակայն հիմք չէ պնդելու, թե դա պանդուխտի կողմից ասուել չէր կարող:

Մինչդեռ Ղուփոլու երգում ակնյայտ է, որ կոտունը Հոկտեմբեր ամսին չլուս է Մերտինի լեռներից, որը գտնուում է Վերին Հայոց Միջագետքում, որով Մեծ Հայոց բաժանում է Միջագետքից: Բնականաբար, Հոկտեմբերին կոտունը հարաւ է չուելու:

*Մերտինի սարերից ուղղութիւն վերցրէք,
Գնացէք, սրբերին հասէք, կոտունկներ:*

Արդ, պէտք է հաստատել, որ Ղուփոլի Երզնակցու երգն էականօրէն տարբեր է Նազարեանի տպագրած «Կոտունկ» երգից: Ուստի, տակաւին չպարզուած է մնում Նազարեանի տպագրած «Կոտունկ» երգի հեղինակի ինքնութիւնը, մինչդեռ Ղուփոլի Երզնակցու՝ կոտունկներին նուիրուած թուրքերէն երգն աշուղական տաղաչափութեամբ յօրինուած մի ինքնատիպ դոշմայ է:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հայագիտութեան մեջ սխալմամբ Ղուփոլի Երզնակցուն համարել են ԺԵ. դարի հեղինակ, սակայն Ղուփոլին ԺԶ. դարի երկրորդ կէսին ապրած աշուղ է եւ իր ողբը գրել է ոչ թէ 1482ի, այլ 1584ի Երզնկայի երկրաշարժի մասին, որը հաստատուում է ոչ միայն Սամուէլ Անեցու *Ժամանակագրութեան* շարունակողի կողմից, այլեւ իր ողբի որոշ տողերով:

Ինչպէս պարզուում է Ղուփոլու Ողբից, այդ երկրաշարժի ժամանակ զոհուել են նաեւ վերջինիս մայրն ու որդին:

Ղուփոլի Երզնակցուց մեզ հասել են երեք երգեր՝ Երզնկայի 1584ի երկրաշարժի մասին «Յարեւելից բերի ետդի» սկսուածքով ողբը, «Աճէփ նէ տիարտէն» սկսուածքով կոտունկին նուիրուած թուրքերէն աշուղական երգը, որը տարբեր է յայտնի «Կոտունկ» երգից եւ մի անտիպ թուրքերէն երգ, որն սկզբից թերի է:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

¹ Ասատուր Մնացականեան, *Հայկական Միջնադարեան Ժողովրդական Երգեր*, Երեւան, Հայկ. ՍՍՌ ԳԱ, 1956, էջ 557. նաեւ՝ Յարութիւն Քիւրտեան, «Երիզայ եւ Եկեղեցաց գաւառ: Պատմական համադրութիւն», Հտր. Բ, անտիպ աշխատութիւն. նաեւ՝ Պօղոս Իսաչատրեան, *Հայ Միջնադարեան Պարմական Ողբեր*, Երեւան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ, 1969, էջ 35. նաեւ՝ Շուշանիկ Նազարեան, «Կոտունկ» *Երգը եւ Նրա Պարմութիւնը*, Երեւան, ՀՍՍՀ ԳԱ, 1977, էջ 78-80. նաեւ՝ Շափղ Գրիգորեան, «Կոտունկ՝ երգի Հետքերով», *Հայրենիքի Ձայն*, 2 Ապրիլ 1980, թիւ 14 (766), էջ 5-6. նոյնի՝ *Հայ Աշուղական Գրականութեան Պարմութիւն*, Երեւան, ՀՍՍՀ ԳԱ, 2003, էջ 9, էջ 26-7, էջ 76-81. նաեւ՝ Իսաչիկ Ամիրեան, *Թուրքալեզու Հայ Աշուղներ. Օսմանեան Կայսրութիւն. 16-20րդ Դարեր*, Փարիզ, 1993, էջ 142-7. նաեւ՝ Սամուէլ

- Անցի եւ Շարունակողներ, *Ժամանակագրութիւն*, աշխ.՝ Կ. Մաթետոսեան, Երեւան, 2014, էջ 440:
- ² Մնացականեան, էջ 557-8:
- ³ Նազարեան, էջ 79-80:
- ⁴ Խաչատրեան, էջ 35:
- ⁵ *Հայ Միջնադարեան Պանդխտութեան Տաղեր, XV-XVIII դդ.*, քննական քնագիր, առաջաբան, ծանօթ.՝ Մանիկ Ակրոսեան, Երեւան, ՀՍՍՀ ԳԱ, 1979, էջ 168-9:
- ⁶ Գրիգորեան, էջ 27:
- ⁷ Անդ:
- ⁸ Անդ, էջ 79:
- ⁹ Անդ:
- ¹⁰ Անդ, էջ 80:
- ¹¹ Ամիրեան, էջ 143:
- ¹² Անդ, էջ 142:
- ¹³ ՄՄ 7702 ձեռագիրն ասարտում է 53 էջով:
- ¹⁴ Ամիրեան, էջ 145:
- ¹⁵ Անդ, էջ 144:
- ¹⁶ Մանուկ Աբեղեան, *Երկեր*, Հ. Կր. Բ., Երեւան, 1967, էջ 18:
- ¹⁷ Ղուպօղլու երգերի ձեռագրերը մեր խնդրանքով մեզ են տրամադրել Մատենդարանի աշխատակիցներ Գէորգ Տէր-Վարդանեանը եւ Թամար Մինասեանը, որոնց յայտնում ենք մեր երախտագիտութիւնը:
- ¹⁸ Մնացականեան, էջ 557-8:
- ¹⁹ Գրիգորեան, էջ 78, էջ 81:
- ²⁰ Ամիրեան, էջ 147:
- ²¹ ՄՄ, ձեռ. 9271, էջ 2ա:
- ²² Խաչատրեան, էջ 35:
- ²³ *Մայր Յուցակ Սրբոց Յակոբեանց*, Հ. Կր. Ե., Երուսաղէմ, 1972, Տպ. Սրբոց Յակոբեանց, էջ 92-3: Բնագրի տակ այն ներկայացնում ենք Պ յղումով՝ համարելով Սրբոց Յակոբեանց ձեռագրատան թիւ 1426 ձեռագրի արժէք ունեցող տպագիր:
- ²⁴ 7709 ձեռագրում խորագրուած է՝ «Ողբ Ի Վերայ Եզընկոս»: Այս ձեռագրում կան պակասատր նաեւ ետոռառաջ տողեր:
- ²⁵ Պ՝ մերետ: Նաեւ՝ յաջորդ տողերում:
- ²⁶ Իսէ - միջին հայերէնի բառարանում բացատրում է որպէս «ցեղ», այստեղ նշանակում է «*պոսակ*»:
- ²⁷ Զիէան, զեն, զէն, զիան (պրսկ. ziyān) - նշանակում է «*վնաս*»:
- ²⁸ Ձնտան (պրսկ. zendān) - բանտ, զնդան:
- ²⁹ 7709 ձեռագրում այս տողն ունի հետեւեալ տեսքը՝ *Ելան ի բարձ լեռներ ի վեր մակար անկից ի վայր չիքան*: Պ- այս տողը Յրդն է՝ տպագրուած որպէս 2րդ տան սկզբնատող:
- ³⁰ Պէտք է լինի *քոթէշ*, որը վարակիչ հիւանդութիւն է՝ *կարմրուկ*: Պ՝ ջութէլ:
- ³¹ Պ՝ մանր: Մանտր - Մանր, փոքր, ոչ մեծ, այստեղ՝ *մանկահասակ*, որը չի նշուած միջին հայերէնի բառարանում:
- ³² Պ՝ զետնաշարժումն:
- ³³ Պ՝ տունն:

³⁴ Մակար - սիջին հայերէնի բառարանում բացատրուած է որպէս եղանակատրող բառ՝ «միթէ, գուցէ, միգուցէ, ուր էր թէ, բայց միայն»։ այստեղ այդ իմաստներից որեւէ մեկը չի պատշաճում:

³⁵ 7707 ձեռ.՝ բարկացուցեր:

³⁶ 7707 ձեռ., Պ՝ մեղատրաց:

³⁷ 7707 ձեռ., Պ՝ կու գայ:

³⁸ Պ՝ փաղջելու:

³⁹ Պ՝ չունենան(ք):

⁴⁰ Թերեա նկատի ունի Երզնկա քաղաքի մօտ գտնուող Սուրբ Գրիգոր Լուսատրիչ վանքը, որ յայտնի է Չարչարանաց վանք անունով: Ըստ Ազաթանգեղոսի՝ վանքը կառուցուել է Տրդատի եւ Լուսատրիչ օրօք, վանքի առաջ եղել են եռաժանի երկաթներ, որոնք կոչուել են «տատասկք», որոնց վրայ չարչարել են Լուսատրիչին, որի պատճառով էլ վանքն անուանուել է Տատասկավանք կամ Չարչարանց վանք:

⁴¹ 7707 ձեռ., Պ՝ ըխտական:

⁴² Պ՝ չարագործներ:

⁴³ 7709 ձեռ.՝ Չարագործներ կային միջին, ուղտն չեղաւ ունդունական:

⁴⁴ 7707 ձեռ., Պ՝ արարին:

⁴⁵ Կապուցը Կայիփոսի վանքն է, որ յայտնի է նաեւ Ս. Յակոբ Մծբնայ հայրապետի վանք անունով: Գտնուում է Երզնկայից 20 կմ արեւմուտք՝ Գոհանամ Լեռան ստորոտում՝ մի փոսի մէջ, որի պատճառով էլ կոչուել է Կայիփոս: ԺԳ.-ԺԵ. դարերում եղել է յայտնի գրչութեան կենտրոն: Վանքն անբուրուել է ԺԺ. դարի վերջերին:

⁴⁶ 7709 ձեռ.՝ հանդիպեցան:

⁴⁷ Մալազ – երիտասարդ, ոչ տարիքոտ, ջահել:

⁴⁸ Պ՝ հարեղան:

⁴⁹ 7707 ձեռ.՝ սաղմոսացին:

⁵⁰ 7709 ժողովըրդներ:

⁵¹ Պ՝ Հաատամքն:

⁵² Ճոթ – 1. ծայր, եզր, սահման, 2. Մաս, կտոր, պատառ:

⁵³ Պ՝ ելեր:

⁵⁴ 7709 ձեռագրում այս տողն ունի հետեւեալ տեսքը՝ Հաապամք ճոթ էր ելեր, որ կարդային անտարան:

⁵⁵ 7707 ձեռ., Պ՝ վախեց:

⁵⁶ Պ՝ նայեցան:

⁵⁷ 7709 ձեռ.՝ ոնց որ ի դաշտն ի վար նայեց:

⁵⁸ Միջին հայերէնի բառարանում բառը վկայուած չէ: Կարծում ենք՝ աշար-մաշար բառը կարող էր ծագել մաշարայ բառից, որն արաբերէն նշանակում էր «ածու», իսկ պարսկերէն՝ «արիւնտոր խոց»: Հնարատր է ենթադրել, որ երկրաշարժից քաղաքը կարող էր ե՛ւ հող դառնալ, եւ արիւնտ խոց:

⁵⁹ 7707 ձեռ.՝ քարէկիւ:

⁶⁰ Պ՝ վերան:

⁶¹ 7709՝ այս կիսատողն անընթեռնելի է, սակայն մի բառ կարդացում է՝ վայն է եկեր. պարզում է, որ այստեղ տողն այլ տարբերակ է ունեցել, եւ 7707 ձեռագրում պակասում է մէկ տող, սակայն 7709 ձեռագրում էլ այն անընթեռնելի է: Պ՝ ափրած:

62 Լկամ - սանձ, երասանակ, պախտուրց:

63 Պ՝ հայեցաւ:

64 Պ՝ մերկին:

65 7707 ձեռ.՝ հինգգուն, 7709 ձեռ.՝ հրնծգուն, Պ՝ ինծգուն, ուղղել ենք՝ հանցգուն:

66 Ըզուլպխ - ուլախ բառը չի վկայում ձ միջին հայերէնի բառարանում: Սակայն մեզ յայտնի է այդ բառի իմաստը, որը հանդիպում է Լոռոայ խօսուածքում, նշանակում է «քաշող եզ, անասուն»:

67 Թագուրական - թագատրական:

68 Փողնէփողան բառը վկայում չէ Միջին Հայերէնի Բառարանում: Ծագել է փողան՝ «անցք» բառից եւ նշանակում է «անցքից անցք, անցքեանցք»: 7709՝ փողքիփողան:

69 Պ՝ չկայ:

70 Պ՝ անցաններ:

71 7707 ձեռ.՝ հինգգուն, 7709 ձեռ.՝ հանցէ, Պ՝ հանցգուն, ուղղել ենք՝ հանցգուն:

72 Մահալ - թաղ, թաղամաս:

73 7709 ձեռ.՝ փողիփողան: Պ՝ այս տողը չկայ:

74 7707 ձեռագրում այս բառը բացակայում է:

75 Պ՝ մէկըն կու լայ թէ վայ որդի իմ, որդի իմ որդի խիսպ սիրական:

76 7709 ձեռ.՝ եւ փրղաքներ ներքեւ հողին:

77 7709 ձեռ., Պ՝ Տեսան որ ճար իսկի չկայ, սկսան մէկ-մէկ հոգի կուտան:

78 Երզնկայում է գտնուել նաեւ Սուրբ Նշան անունով եկեղեցի, որն ըստ ասանդութեան կառուցել է Գրիգոր Լուսատրիչը, որտեղ թաղուել է Յովհաննէս Պլուզ Երզնկացին:

79 Ամ - եղանակատր բառ, նշանակում է «արդ, այժմ, հիմա»: 7709 ձեռ.՝ Թէ:

80 Պ՝ Այս տողը եւ նախորդող եւս 4 տողերը չկան:

81 7707 ձեռ., Պ՝ ինչու:

82 Փետատ - բրիչ, քլունգ:

83 Մալ - հարստութիւն, ունեցուածք, կայք, ապրանք:

84 Պ՝ շատ:

85 Բն. Պ՝ հողք, ուղղել ենք՝ հողգ, որ նշանակում է «ռոճիկ, վարձ»:

86 Պ՝ խորով:

87 7707 ձեռ., Պ՝ դարիսպ:

88 Պ՝ մսըման:

89 Մարիամ - այստեղ թում է Երզնկան անուանում է Մայրամ քաղաք, որը ճշտման կարիք ունի: Կարծում ենք, պիտի լինի մայրաքաղաք:

90 Պ՝ ճումիաթինս աբ: Թուրքերէն բառեր՝ Ճեմիաթ - հասարակութիւն, ինսալ - սերունդ:

91 7707 ձեռ., Պ՝ գիր:

92 Հայաստանի եւ Յարակից Շրջանների Տեղանունների Բառարան, Հտր. 2, Երեւան, ԵՊՀ Հրատ., 1988, էջ 235:

93 Կարապետ Կոստանեանց, Շարժի Տարեգրութիւնն Հայոց Սէջ, Թիֆլիս, 1902, էջ 10:

94 Գրիգոր Դարանաղցի, Ժամանակագրութիւն Գրիգոր Վարդապետի Կամայնեցույ Կամ Դարանաղցույ, Երուսաղէմ, Տպ. Սրբոց Յակոբեանց Վանքի, 1915, էջ 8:

95 Սամուէլ Անեցի եւ Շարունակողներ, Ժամանակագրութիւն, էջ 321-2:

- ⁹⁶ Անդ, էջ 440:
⁹⁷ Տ. Պալեան, *Հայ Աշուղներ*, Ջմիտնիա, Մամուրեան, 1911, էջ 108-10:
⁹⁸ *Ժե. Դարի Հայերէն Ձեռագրերի Յիշատակարաններ*, Մասն երրորդ, կազմեց Լ. Խաչիկեան, Երեւան, Հայկ. ՍՍՌ ԳԱ Հրատ., 1967, էջ 21-2:
⁹⁹ Անդ, էջ 21:
¹⁰⁰ Ամիրեան, էջ 147:
¹⁰¹ Տե՛ս անդ, էջ 142:
¹⁰² Գրիգորեան, էջ 76:
¹⁰³ *Արծազանք*, 1 Սեպտեմբերի, 1893, թիւ 101:
¹⁰⁴ Կարապետ Կոստանեանց, *Մկրտիչ Նաղաշ եւ Իւր Տաղերը*, Վաղարշապատ, 1898, էջ 51:
¹⁰⁵ Կարապետ Կոստանեանց, *Նոր ժողովածու, Միջնադարեան Հայոց Տաղեր եւ Որանատրոներ*, Պրակ Ա., Թիֆլիս, 1892, էջ 71:
¹⁰⁶ Շուշանիկ Նազարեան, «Կռունկ» *երգը եւ նրա պատմութիւնը*, էջ 62:
¹⁰⁷ Անդ, էջ 66:
¹⁰⁸ Անդ, էջ 63:
¹⁰⁹ Անդ, էջ 104:
¹¹⁰ Գրիգորեան, էջ 78:

THE ISSUE OF THE LIFETIME AND WORKS OF
MINSTREL GHULOGLHI YERZENKATSI
(Summary)

VANO YEGHIAZARYAN
vano.exiazaryan@mail.ru

Ghuloghli Yerznkatsi was erroneously considered one of the 15th-century authors in Armenology, whereas, in fact, he was a 16th century bard (second half) and wrote his lamentation not about the Erzna earthquake of 1482, but rather about the disaster of 1584, which is proved not only by the Samuel Anetsi Chronology, but also by some lines of his own lamentation. Ghuloghli's mother and son were victims of that very earthquake.

We have received Ghuloghli Yerznkatsi's three songs: "Yarevelic beri yaghi", dedicated to the earthquake; "Achep ne tiarten", a Turkish bard song; and another song dedicated to the crane ("Krunk"). It is quite different from the famous "Krunk" ("Crane"), as well as an unpublished Turkish song (preserved in the Yerevan Matenadaran No 9271 manuscript, which is incomplete).

